

הבניית זיכרון קולקטיבי בזירת טקסי נישואים יהודיים אורתודוקסיים ואלטרנטיביים

אנה פרשיצקי

מאמר זה בוחן את דפוסי הזיכרון הקולקטיבי הבאים לידי ביטוי במגוון טקסי נישואים יהודיים הגעריים כיום בישראל. בתוך כך נדונים התכנים הסמליים של טקסים אלה וסוג השחקנים המעורבים בהם. במוקד הדיון עומד רכיב אחד של טקס החתונה היהודית: שבע הברכות הנאמרות במעמד החופה האורתודוקסית, ולעומתן, הברכות הנאמרות בטקסי חתונה אלטרנטיביים. הטענה המרכזית של המאמר היא שבטקסי חתונה אלטרנטיביים, טקס הנישואים עובר תהליך אינדיבידואליזציה, ואילו טקסי החתונה האורתודוקסיים ממשיכים להיות עניינו של הקולקטיב היהודי, גדושים במשמעות קולקטיבית. במישור הסמלי, רוב טקסי הנישואים האלטרנטיביים מתאפיינים בהעלאת הזיכרון הביוגרפי האישי למרכז הבמה, וזכרון שמתווסף או מחליף את הזיכרון הקולקטיבי היהודי. הטקסים האלטרנטיביים קוראים תיגר על מבני הכוח של האורתודוקסיה בחברה הישראלית, וכך הזכות למעורבות ולהשתתפות בזירה הטקסית הציבורית מופקעת מידי השחקנים הבולטים בזירת הטקס האורתודוקסי – הרבנים בעלי הסמכות המסורתית הפטריארכלית (הפועלים כנציגי המסורת היהודית) ובעלי הסמכות הביורוקרטית והגברים המבוגרים בעלי הסמכות המשפחתית הפטריארכלית (המתפקדים כראשי המשפחה). זכות זו מועברת לקרובי משפחה ולחברים שיש להם משמעות אישית עבור המתחתנים, בהם חברי הדור הצעיר ונשים – שתי קבוצות המודרות מזירת הטקסים האורתודוקסיים. את התמודדות המתחוללות בטקסי הנישואים האלטרנטיביים יש להבין כביטוי לשינויים רחבים שחלים בחברה הישראלית וקשורים לנושאים כגון גלובליזציה, פוסט-מודרניות, פוסט-חילוניות, מעמד האישה ותהליך התגברות האינדיבידואליזציה. ממצאי המחקר עשויים לתרום להבנת תהליכי שינוי המתחוללים בעידן המודרני במישור הפעולה הטקסית ולהבנת התהוותה של טקסיות מודרנית חדשה.

* ד"ר אנה פרשיצקי, מכון סוציולוגי לחקר קהילות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן; המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, המכללה האקדמית אשקלון. דואר אלקטרוני: ana_prashizky@yahoo.com

מאמר זה הוא חלק מעבודת הדוקטורט שנעשתה בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת בר-אילן בהדרכתה של ד"ר אילנה סילבר. תודתי נתונה לה על הנחיית העבודה. בנוסף ברצוני להודות לפרופ' ניסן רובין, ד"ר אילנה סילבר וד"ר ג'קי פלדמן שקראו גרסאות קודמות של המאמר והעירו את הערותיהם. לבסוף, תודה לקרן שניצר מאוניברסיטת בר-אילן על תמיכתה בפרסום המאמר.

בחברה הישראלית נערכים כיום טקסי חתונה במגוון רחב של סגנונות ומנהגים. מקצתם מערערים על התוקף המשפטי הבלעדי שהוענק לטקס היהודי האורתודוקסי מאז הקמת המדינה, והם נושאים תכנים סמליים חדשים. מטרת המחקר הנוכחי היא לתרום להבנת תהליכי השינוי המתחוללים בעידן המודרני במישור הפעולה הטקסית, על-ידי מחקר השוואתי של טקסי נישואים אלטרנטיביים לעומת טקסים יהודיים אורתודוקסיים.

במוקד הדיון יעמוד רכיב אחד של טקס החתונה היהודית: שבע הברכות הנאמרות במעמד החופה האורתודוקסית, לעומת הברכות הנאמרות בטקסי החתונה האלטרנטיביים. אפשר לדמות את שבע הברכות בחתונות האורתודוקסיות ואת הברכות בחתונות האלטרנטיביות לסיפור "שהם מספרים לעצמם על עצמם" (גירץ, 1990, עמ' 301). ליתר דיוק, המאמר בוחן את הצורות השונות שלובש הזיכרון הקולקטיבי במסכת הברכות שבטקסי הנישואים האורתודוקסיים והאלטרנטיביים. כמו כן הוא מתייחס למשתתפים שעולים לברך בטקסי החתונה, ומנתח את מאפייניהם החברתיים של מוסרי הזיכרון הקולקטיבי.

הטענה המרכזית היא שבטקסי החתונה האלטרנטיביים, טקס הנישואים עובר תהליך של אינדיבידואליזציה (פוגל-בינ'אוי, 2000), ואילו טקסי הנישואים האורתודוקסיים ממשיכים להיות גדושים במשמעות קולקטיבית יהודית (אף שגם בהם עולה מידה זו או אחרת של אינדיבידואליזציה). הדבר מתבטא הן ברמה הסמלית הן ברמה המבנית. ברמה הסמלית, בזירת טקסי הנישואים האלטרנטיביים, מכונן זיכרון ביוגרפי שמחליף או מתוסף לזיכרון הקולקטיבי היהודי. ברמה המבנית-מוסדית, הזכות להשתתפות בזירה הטקסית הציבורית נמסרת לידי קרובי משפחה וחברים שיש להם משמעות אישית עבור המתחתנים, ובהם בולטים חברי הדור הצעיר ונשים, שתי קבוצות המודרות לרוב מזירת הטקסים האורתודוקסיים.

כדי להבין את ההבדלים שבין הטקסים האורתודוקסיים לטקסים האלטרנטיביים, נסקור את הרקע להופעתם של טקסי חתונה אלטרנטיביים בישראל. כמו כן, נפרט את הצורות השונות שלובש הזיכרון הקולקטיבי במסכת הברכות שבטקסי הנישואים השונים, ונבחן את תוכנו הסמלי של הטקס ואת המאפיינים החברתיים של המעורבים בו.

טקסי נישואים אלטרנטיביים

מאז שנות ה-80 של המאה העשרים ניכרת בציבור החילוני בישראל פריחה של לימודי יהדות. תהליך זה זכה לכינוי "השיבה לארון הספרים היהודי" (שלג, 2000). שלל אירועים ציבוריים, בהם פסטיבלים ליהדות, בתי מדרש ובתי תפילה חילוניים, ימי עיון ללימוד טקסי מעגל החיים היהודי, הם ביטוי של תהליך זה. בנוסף, מאז תחילת שנות ה-90, החלה בישראל פריחה עצומה של תנועות "עידן חדש" (New Age), כגון שמאניזם, לימודי קבלה ופסטיבלים למיניהם, ובמסגרתן נערכים טקסים שונים ומגוונים (תבורי, 2007). בעקבות תהליכים אלה ובד בבד עמם, יש התעניינות ופעלתנות יצירתית בתחום טקסי מחזור החיים בכלל ובתחום טקסי הנישואים בפרט. בהקשר זה ראוי לזכור כי שורשיה העמוקים של הטקסיות

האלטרנטיבית בישראל טמונים בתנועת ההתיישבות העובדת בתחילת המאה הקודמת בישראל ובתנועות יהודיות ליברליות באירופה ובארצות הברית. מהגופים המרכזיים ומהאישים העוסקים בטקסי נישואים אלטרנטיביים בישראל, שרבים מהם מחזיקים באתרי אינטרנט, אזכיר את אלה: התנועה הרפורמית (ראו <http://www.beit-daniel.org.il>), התנועה הקונסרבטיבית (<http://www.masorti.org.il>), "שער עורכי הטקסים היהודיים-חילוניים בישראל" (<http://www.tkasin.org.il>), ארגון "משפחה חדשה" בהנהלת עורכת הדין אירית רוזנבלום (<http://www.newfamily.org.il>), מכללת "עלמא" (<http://www.alma.org.il>), "הוויה — מרכז טקסי חיים ישראלי" (<http://www.havaya.info>) המשותף למדרשת "אורנים", ל"מרכז בינה" ול"מכון הטקסים החילוני" — לשעבר בנייהולו של יפתח שילוני, ידוענים דוגמת אברי גלעד (<http://www.tkasin.org.il>) ויאיר לפיד (לוינסון, 2004), אנשי רוח דוגמת המשורר בארי צימרמן (פילץ, 1999, עמ' 37–44) והסופרת דורית זילברמן (כימה, 2001), חברי כנסת, ראשי ערים וחברי מועצות עירוניות דוגמת שולמית אלוני (ראו אלוני, 2001) ורון לוינטל (<http://mekudeshet.info/index.asp>), הרב הקבליסט אוהד אזרחי (<http://kabalove.org/consulting/ceremonies>) ושמאנים דוגמת טרה ודב מקהילת "הרוח הגדולה" (<http://www.shamansvision.com>). הרשימה עוד ארוכה וכוללת גופים ואישים רבים. לכל אחד ואחד מטרה ודרכי פעולה משלו, אך המשותף לכולם הוא שהם עוסקים ביצירה ובהנחה של טקסי נישואים אלטרנטיביים. כל טקס השונה מזה האורתודוקסי ונערך בלא הכרתם של הרבנות ומשרד הפנים מוגדר במחקר זה כטקס אלטרנטיבי.

יסודותיו הרעיוניים של טקס החתונה האלטרנטיבי בישראל שאובים לפחות משישה סוגי מקורות שבמציאות מתערבבים זה בזה: יהדות ליברלית, כפי שהיא באה לידי ביטוי בתנועה הרפורמית ובתנועה הקונסרבטיבית; "חזרה לארון הספרים היהודי" של הציבור החילוני; יסוד "אזרחי" הקשור בעריכת טקסי נישואים אזרחיים; תנועות "העידן החדש" הקשורות בטקסי נישואים רוחניים ומיסטיים מסוגים שונים; התנועה הקיבוצית; והתנועה ההומו־לסבית. המאמר בוחן את חמשת הסוגים הראשונים של הטקסים האלטרנטיביים. טקסי החתונה האלטרנטיביים שיסודותיהם בתנועה ההומו־לסבית לא נבחנו במחקר זה.

טקסי נישואין שמקורם ביהדות הליברלית מתקיימים בין היתר על-ידי התנועה הרפורמית (ראו <http://www.reform.org.il>). רוב הזוגות בישראל פונים לתנועה הרפורמית רק לצורך עריכת טקסי נישואים. רובם משתייכים לציבור החילוני ופנייתם לתנועה הרפורמית באה על רקע התנגדותם לרכנות הראשית ולא דווקא בשל הוזהותם עם האידאולוגיה הרפורמית (תבורי, 2000). מהו טקס חתונה רפורמי? החתונה הרפורמית נבדלת מזו האורתודוקסית בכמה עניינים. לפי הסברו של הרב הרפורמי מאיר אזרי, רב קהילת "בית דניאל" בתל אביב (ראו אצל רגב, בלא תאריך, עמ' 1), הטקס כולל את כל רכיבי הטקס המסורתי: חופה, ברכות אירוסים, קידושים, כתובה ושבע ברכות. עם זאת, הכתובה כתובה בעברית ומציגה זוג שוויוני: האישה אינה מוצגת כקניין, היא מעניקה טבעת לחתן, העדים בטקס הם גברים ונשים, והחתן והכלה חותמים על הכתובה במשותף.

טקסי נישואין שמקורם בארון הספרים היהודי נערכים, בין השאר, על-ידי מכון הטקסים החילוני. באתר של ארגון זה (ראו <http://www.tekes.co.il>) מופיע הסבר על עקרונות הטקס החילוני: "כיום, חילונים רבים, מעוניינים לערוך טקסים יהודיים באופיים ובתוכנם, אך ללא סממנים דתיים... הטקס החילוני שואף לערב כמה שיותר בני משפחה, חברים וידידים, ולהפוך אותם מצופים בלבד למשתתפים פעילים. טקס הנישואים החילוני משמר את רוב הסמלים היהודיים המסורתיים. הוא כולל חופה, קידוש על היין, חילופי טבעות, כתובה, שבירת הכוס ושבע ברכות. עם זאת, לכל אחד מן הסמלים הללו ניתנות פרשנות חילונית מודרנית וברכות אקטואליות, הנותנות משמעות לחיינו בישראל כיהודים חילונים ותוך הדגשת מעמדם השווה של בני הזוג".

טקסי נישואין אזרחיים נערכים, בין השאר, על-ידי הארגון "משפחה תרשה" בראשות עורכת הדין אירית רוזנבלום. הארגון מציע את שירותיו ליהודים אזרחי ישראל, לאזרחים לא-יהודים, לעובדים זרים ולזוגות חד-מיניים (ראו <http://www.newfamily.co.il>). רוזנבלום מתנערת מכל סממן יהודי ודתי, ובריאיין עיתונאי היא מצהירה על עצמה כעורכת חתונות אזרחיות בנישואי חוזה. הטקס הוא חילוני לחלוטין, הוא שוויוני ואקטיבי ונעשה יחד עם בני הזוג. על כתב הזוגיות חותמים שני הצדדים. רכיבים יהודיים מוכנסים לטקס, לדבריה, רק אם בני הזוג מבקשים זאת (לוינסון, 2004, עמ' 15).

טקסי נישואים רוחניים ומיסטיים מנחה, בין השאר, הסופרת דורית זילברמן (ראו אתר עורכי הטקסים היהודיים החילוניים: <http://www.tkasim.org.il>). ככל הידוע, הטקס בניהולה עוסק בנשגב ומיועד לחילונים הזקוקים גם הם לפולחן ולרוחניות. לטקס זה אין אופי יהודי מוצהר והוא לובש אופי אוניברסלי יותר ואקלקטי.

טקסי נישואים בתנועה הקיבוצית משולבים באופן הדוק עם מגמת ההתחדשות היהודית ועם עריכת טקסי נישואים שמקורם בארון הספרים היהודי. הימים הראשונים במגמה זו באו מקרב התנועה הקיבוצית, ועד היום רבים מהם עוסקים בעריכת טקסי חתונה אלטרנטיביים (ראו מוטי ועירה, שגית מור, איתמר לפיד, יעקב אשר ועוד, באתר <http://www.havaya.inf>). כאמור, טקסי נישואים בתנועה החומר-לסבית נותרו מחוץ להשגתו של מאמר זה.

טקס החתונה האלטרנטיבי בישראל הוא אפוא תופעה מגוונת ביותר. המתח והמאבק בין הטקסים הקרובים לגבולות האורתודוקסיה ובין אלה הפורצים את גבולותיה הם תוצאה של המעמד החוקי הבלעדי של הרבנות הראשית. החוק במדינת ישראל אוסר עריכת נישואים על-ידי מי שאיננו רב מוסמך. חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין) (תשי"ג-1953) קובע, כי נישואים וגירושים של יהודים בישראל ייערכו על-פי דין תורה ויהיו בסמכות שיפוטית ייחודית של בתי הדין הרבניים. עם זאת, קיימות כמה חלופות למיסוד הקשר הזוגי. אחת מהן, נישואים אזרחיים מחוץ לישראל, היא החלופה היחידה למי שמעוניין שרשויות המדינה יתייחסו אליו כאל נשוי, משום שמשרד הפנים מכיר בטקס אזרחי שנערך מחוץ לישראל. קיימת גם אפשרות של הסכם משפטי לחיים משותפים — חוזה שבו מגדירים את עצמם בני הזוג כשותפים להקמת תא משפחתי, ובו מוגדרים גם התנאים להתרת הקשר ביניהם. בנוסף, מוסדות המדינה מכירים משפטית גם בזוגות ידועים כציבור שלא מיסוד רשמית את הקשר ביניהם.

התהליך שיתואר כאן — יצירה של טקסי מחזור חיים אלטרנטיביים בכלל וטקסי נישואים בפרט — אינו נחלת החברה הישראלית בלבד. בחברה המערבית כולה מתרחש בעשרות השנים האחרונות תהליך של המצאת טקסים שמלווה בהפצת ספרות הדרכה עממית ומקצועית, המעודדת פעלתנות טקסית (איכנולד, 2007; וויס-גולדמן וברנדס, 1996; פילץ, 1999; Beck & Metrick, 1990; Grimes, 2000; Mahdi, Christopher, & Meade, 1996; Mahdi, Foster, & Little, 1987). לטענת החוקרים, הסיבה לכך היא שעבור אנשים רבים הטקסים המסורתיים כבר אינם מספקים משמעות הולמת ואינם עונים על צורכיהם כאנשים מערביים מודרניים (Grimes, 1990, 2000; Mead, 1973; Myerhoff, 1982).

קיומם זה לצד זה של טקסי נישואים דתיים (אורתודוקסיים) ושל טקסים אלטרנטיביים מאפשר בחינה אמפירית של מאפייני הטקס המודרני החדש ושל נבדלותו מהטקס הדתי הממוסד.

בעקבות מחקרים קודמים (רובין, 1995, 1997, 2004), נקודת המוצא של מאמר זה היא שטקס החתונה היהודי הוא טקס מעבר שמשנה את המצב החברתי והאישי של הנישואים. ואולם המאמר יתמקד בהיבט אחד של הטקס, שלא זכה להתייחסות מחקרית ראויה — מגוון הצורות שלובש הויכרון הקולקטיבי במסכת הברכות שבטקסי הנישואים.

זיכרון קולקטיבי

הזיכרון הקולקטיבי הוא זיכרון משותף לחברי הקהילה שמבנה את זהותם ומורשתם, מבחין ביניהם לבין בני קהילות אחרות ומגדיר את אירועי המפתח של עברם המשותף (Halbwachs, 1980). טקס הוא אחד המנגנונים המרכזיים ליצירה של זיכרון חברתי והפצתו (Connerton, 1989) — חברה זוכרת את עברה באמצעו טקסים. בחברה מסורתית הדת וטקסיה מגלמים את הזיכרון הקולקטיבי ומשמשים "שרשרת זיכרון", הקושרת את חבריה לייחוס אבות משותף (Hervieu-Leger, 2000). אירועים מהעבר המיתי משוחזרים ועוברים אקטואליזציה באמצעות טקסים דתיים, המרוממים את המאמינים אל מעל לכאן ולעכשיו, מעל לארצי.

הלואקס (Halbwachs, 1980) הבחין בין זיכרון אוטוביוגרפי לזיכרון היסטורי. הוא טען שהזיכרון האוטוביוגרפי, בהיותו חלק מזיכרון קולקטיבי, מסתמך על אירועים שהפרט חווה בעצמו ושהוא יכול להעיד על כך. לעומת זאת, הזיכרון ההיסטורי נשען על מקור חיצוני-מוסדי של הזיכרון הקולקטיבי. הלואקס סבר שעם היעלמות המסורת בחברה המודרנית, תופס המחקר ההיסטורי את מקומה של המסורת כמקור עיקרי של זיכרון העבר. גם גורה (1993) המשיך קו חשיבה זה וטען שזיכרון הוא תולדה של החברה המסורתית שהולך ונעלם בחברה המודרנית, ושההיסטוריה תופסת את מקומו של הזיכרון.

לעומת תפיסות דיכוטומיות אלה, הראו חוקרים אחרים שבאותה חברה, בזמנים אחרים או במסגרות שונות, יכולים להתקיים סוגי זיכרון נבדלים (Schwartz, 1991; Sznajder & Levy, 2002; Zerubavel, 1995). לפיכך, ברצוני להסתייג מהגישה הדיכוטומית, המתארת את סביבת הזיכרון המסורתית כאוטנטית לעומת ממלאי המקום "המלאכותיים" בחברה המודרנית. הזיכרון הקולקטיבי בעידן המודרני לובש צורות שונות והן מתקיימות זו לצד זו. ברומה,

אפשר לטעון שגם טקסי הנישואים שינותחו להלן משמשים במה לשני סוגי זיכרון: קולקטיבי ואישי.

במאמר זה נבחן את תוכנו הסמלי של הטקס ואת המאפיינים החברתיים של השחקנים המעורבים בו.

תוכנו של הטקס ואופיו החברתי

טקס הוא אירוע סמלי (Moore & Myerhoff, 1977; Turner, 1967) שאפשר להגדירו כ"מעשה של יחיד או של יחידים שעיקרו התוכן הסמלי החבוי במעשה" (רובין, 1995, עמ' 13). נוסף על תוכנו הסמלי, כלומר הקוסמולוגיה הדתית או החילונית ותפיסות העולם הגלומות בה, נושא הטקס גם אופי חברתי, המושפע מהמבנה החברתי ומההקשר שבו הוא מתבצע. טמביה (Tambiah, 1985) שם לב לשני ההיבטים שהטקס מייצג ועל כן הגדיר אותו כיחידה המציגה את העולם באמצעות סמלים, ובה בעת מגשימה את המיצב (סטטוס) של משתתפיו. הדיון בשני ההיבטים הללו מופיע גם בגישה הסוציולוגית "פרגמטיקה תרבותית", שפותחה זה לא כבר בתחום הסוציולוגיה של התרבות (Alexander, 2004). המחקר המוצג כאן עולה בקנה אחד עם גישתם של טמביה ושל אלכסנדר, בכך שהוא מבקש לקדם את חקר הטקסים על-ידי בחינה אמפירית של שני מרכיבי הביצוע התרבותי: מערכות ייצוג קולקטיבי הנוגעות למישור הסמלי של הטקס; ומשתתפי הטקס (הנישואים ואורחיהם) הנוגעים למישור הפרגמטי.

מערכות ייצוג קולקטיבי (Alexander, 2004) הן תוכנו של הביצוע התרבותי, הכולל מאגר סמלים משותף לחברי תרבות מסוימת. הטקסים נבנים באמצעות מאגר זה. ברצוני להראות שאפשר להתייחס לטקסי החתונה האורתודוקסיים כאל מערכות ייצוג קולקטיביות, המכוננות את הזיכרון הקולקטיבי היהודי. מול זה תעמוד השאלה אילו מערכות ייצוג מציעים טקסי החתונה האלטרנטיביים. כדי לענות על השאלה יעסוק המחקר בניתוח השוואתי של התוכן הסמלי של הטקסים. בהקשר זה יתייחס המחקר גם לשאלת הזמן והמרחב באירועים אלה, שאפשר לכנותם כרונוטופ. לפי בכטין (2007), המושג כרונוטופ מתייחס לקשר בין יינתק בין מושגי הזמן והמרחב ביצירה הספרותית. קטגוריות של זמן ומרחב הן גם קטגוריות סמליות מרכזיות במסגרת הטקס. באמצעות השוואת הכרונוטופ הנוצר בטקסים השונים אפשר לעמוד על ההבדלים הסמליים העמוקים ביניהם.

בעלי הכוח הם אלה המחזיקים בשליטה על פעולות טקסיות ובזכות להשתתף בעשה בזירה הטקסית הציבורית. הם מדירים את הקבוצות החלשות ו"הנחותות" מזירת הטקס. טקסים תומכים במבני הכוח על-ידי יצירת סמליות של הסמכות והענקת לגיטימציה לבעלי השליטה בחברה (Kertzer, 1988). מחקר זה מתייחס להיבט אחד בלבד של מבני הכוח – חלוקת כיבודים של קריאת הברכות בחתונות. תיבחן הטענה שבמישור הטקסי הציבורי מתרחשת אינדיבדואליזציה הן ברמה הסמלית הן ברמה המבנית. לשם כך יושו טקסי נישואים אורתודוקסיים לטקסי נישואים אלטרנטיביים: ייבחנו תוכני הברכות ומאפייני המברכים במהלך הטקס, שיוצגו כמבטאים וכמכוננים של דפוסי כוח חברתי.

שיטת המחקר

האירועים הנחקרים

במחקר המתפרסם כאן נבחנו שני סוגי אירועים ציבוריים: טקסי נישואים אורתודוקסיים, כפי שהם נהוגים בקרב הציבור הדתי-לאומי, וטקסי חתונה אלטרנטיביים על גוניהם השונים, כפי שהם נהוגים בקרב הציבור החילוני, לפי הגדרתם של המתחתנים. מחקר זה הוא חלק ממחקר גדול שבו נעשתה השוואה רחבה יותר, והוא כלל ארבע קבוצות של משתתפים: ישראלים חילונים שערכו טקסים אלטרנטיביים; ישראלים חילונים שערכו חתונות אורתודוקסיות; ישראלים דתיים-לאומיים; וישראלים חסידי ויז'ניץ. מכלל המשתתפים במחקר הגדול נשארו מחוץ להשגתו של המחקר הנוכחי קבוצות חרדיות וכן המזרחים, המסורתיים והציבור החילוני שמקיים טקסי נישואים אורתודוקסיים.

הציבור המכונה דתי-לאומי אינו מקשה אחת. באופן סכמטי אפשר למקם בקצה האחד של ציבור זה את קבוצת החרד"לניקים (אורבך, 2002, עמ' 62; ליבמן, 1982), המתקרבים לעולם החרדי בהקפדתם על שמירת המצוות, ובקצה השני אפשר למקם את ה"דתיים החדשים" או ה"דתיים הליברלים" (אורבך, 2002, עמ' 34; שלג, 2000), המתקרבים לעולם החילוני בתחומים חברתיים רבים. בין שני קצוות אלה, הקצנה דתית מזה וחילון מזה, ממוקם רוב הציבור הדתי-לאומי. במחקר נבחנו חתונות של קבוצת החרד"לניקים וגם של הפלג הדתי הליברלי.

גם הציבור החילוני מורכב מקבוצות רבות. ממחקרה של דוברין (2006) על נישואים של ישראלים בחוץ לארץ, מצטייר דיוקן של הישראלים ילידי הארץ המתחתנים בנישואים אזרחיים: הם בעלי תפיסה חילונית-ליברלית, מתחתנים בגיל מאוחר יחסית, רובם ממוצא אירופי או אמריקני והם גרים באזורים מבוססים יחסית. בנוסף, לפי ממצאי המחקר הנוכחי, ייצוג המזרחים בקרבם אינו מבוטל, וכך גם ייצוגם של יוצאי הקיבוצים. המחקר הנוכחי בוחן אפוא את טקסי הנישואים האלטרנטיביים הנערכים בפלג זה של הציבור הישראלי.

שלא כטקס הנישואים האורתודוקסי, שהמבנה והסדר שלו קבועים, אין עדיין דפוס ממוסד של טקסים אלטרנטיביים, והטקס משתנה מאירוע לאירוע לפי עורך הטקס ולפי רצונם של בני הזוג.

כלי המחקר והליך המחקר

מאמר זה מתבסס על נתונים שנאספו במשך העשור הראשון של המאה העשרים ואחת משני מקורות: מחקר גדול שהתבסס על עבודת שדה אתנוגרפית בשנים 2001–2004 ועסק בנייתו השוואתי של טקסי נישואים יהודיים הנהוגים בקרב קבוצות אחדות בחברה הישראלית (פרשיצקי, 2006); חקירה של זירת הטקסים האלטרנטיביים עד מועד כתיבת מאמר זה, באמצעות תצפיות בחתונות לא-אורתודוקסיות למיניהן, ראיונות עם עורכי הטקסים והזוגות

הנישואים, תצפיות בימי עיון לזוגות הנישואים בנישואים לא־אורתודוקסיים ומידע מכתבות עיתונאיות ומפרסומים של עורכי הטקסים.

התצפיות בימי העיון לזוגות מתחתנים נעשו במרכז בית דניאל ליהדות מתקדמת ובארגון "עלמא", שניהם בתל אביב.

במחקר נעשה שימוש בשיטות מחקר איכותניות, והמרכזית שבהן היא התצפית המשתתפת — במחקר נעשו 20 תצפיות משתתפות בחתונות, והטקסים הנחקרים הוקלטו ברשמקול ותוכתבו. הטקסט של הברכות שנאמרו בחתונות שימש בסיס לניתוח תוכן סמנטי של הטקסים, ותיאורי האירועים שימשו בסיס לניתוח פרגמטי של מאפייני המשתתפים בטקסים. הניתוח המוצע כאן של מסכת הברכות שנאמרת בחתונות הוא בעיקרו ניתוח טקסט, אך ההתייחסות למאפייניהם החברתיים של מוסרי הזיכרון הקולקטיבי נוגעת גם להיבט הביצועי של מסכת הברכות.

נקודת המוצא של המחקר הנוכחי היא הדינמיות הטקסטית. טקסי נישואים יהודיים הנהוגים כיום בחברה הישראלית — הן האורתודוקסיים הן האלטרנטיביים, הם פרקטיקות אנושיות חיות שמגיבות לתנאים החברתיים המשתנים ומשפיעים זה על זה. לא רק הטקס האלטרנטיבי אלא גם הטקס האורתודוקסי נתון לשינויים מתמידים. כך, למשל, נהוג היום בחופות רבות של הציבור החילוני והדתי־לאומי שהכלה מעניקה לחתן טבעת בתום טקס החופה בליווי הפסוק: "שמני כחותם על לבך" (פיקאר, תש"ס). השינויים הם רבים, אך טקס החתונה האורתודוקסי, שלא כמו האלטרנטיבי, הוא בעל נוסח קנוני קבוע. לפיכך, ההשוואה בין שבע הברכות המסורתיות לבין הברכות האישיות תתמקד בנוסח הקנוני של שבע הברכות לעומת הגרסאות המשתנות של הברכות האישיות.

התצפיות בחתונות הלא־אורתודוקסיות נערכו במסגרת הארגונים שלהלן ועל־ידי עורכי חתונות עצמאיים או מטעמם. ואלה הארגונים: מרכז בית דניאל ליהדות מתקדמת בתל אביב (חתונות רפורמיות), ארגון "עלמא", ארגון "שער עורכי הטקסים היהודיים־חילוניים בישראל", "הוויה" — מרכז טקסי חיים ישראלי, מכון הטקסים החילוני (כולם עוסקים בעריכת טקסים יהודיים חילוניים); חתונות של ארגון "משפחה חדשה" (נישואי חווה ליהודים אזרחי ישראל, לאלה שאינם יהודים, לעובדים זרים ולזוגות חד־מיניים); חתונות בהנחיית ידוענים כגון דורית זילברמן המכונה "כוחנת אהבה" (בעלות אופי אוניברסלי יותר ואקלקטי ולעיתים עם סממנים של פולחן ורוחניות) (כימה, 2001), וחתונות בהנחיית חבריהם של בני הזוג המתחתנים. רואיין גם זוג אחד שנישא על־ידי אברי גלעד. כן רואיין הרב הקבליסט אוהד אזרחי בעניין חתונות לא־אורתודוקסיות בהנחייתו.

בכל הטקסים שנצפו עבור המחקר התקבל אישור מאת עורכי הטקסים או המתחתנים להשתמש בנתוני התצפיות. כל הראיונות שנעשו עבור המחקר קיבלו את אישור המרואיינים לפרסום, וכך גם ימי העיון לזוגות המתחתנים. כל שמות המתחתנים והמברכים בטקסים השונים המצוטטים במאמר זה הם שמות בדויים.

המידע מהכתבות העיתונאיות והפרסומיות על טקסי חתונה אלטרנטיביים נאסף על המתחנים האלה: אברי גלעד (ראו <http://www.fkasim.org.il>), יאיר לפיד (לוינסון,

2004), בארי צימרמן (פילץ, 1999, עמ' 37–44), דורית זילברמן (כימה, 2001) (ראו גם <http://www.tkasim.org.il>), שולמית אלוני ואלוני, 2001), רון לוינטל (<http://mekudeshet.info/index.asp>), הרב אוהד אזרחי (ראו <http://kabalove.org/consulting/>), ceremonies), טרה ודב מקהילת "הרוח הגדולה" (ראו <http://www.shamansvision.com>). טקסי חתונה של התנועה הקונסרבטיבית לא נחקרו במחקר זה עקב הצורך לצמצם את שדה המחקר.

ממצאים

מרבית הטקסים האלטרנטיביים מערערים על הטקסים האורתודוקסיים אך בה בעת מקיימים עמם דו־שיח. לפיכך, טרם הצגת הברכות הנאמרות בטקסים האלטרנטיביים, נציג את שבע הברכות הנאמרות בטקס החופה האורתודוקסי ונעסוק במשמעות המוענקת לברכות הללו במסורת היהודית (ראו גם רובין, 2004, עמ' 240–254). פרשנים ורבנים רבים ניסו להסביר את המשמעויות של שבע הברכות הנאמרות בחתונה האורתודוקסית וכתבו תלייתלים של ביאורים. פירושים אלה, רובם ככולם, נוגעים בעיקר במשמעויות הקולקטיביות של האירוע. רובם אמנם אינם ידועים לציבור הרחב אך יוצרים מאגר טקסטואלי משותף של משמעויות שמעצב את החתונה של הקבוצות השונות.

בסעיפים הבאים אדון ברובד הטקסטואלי ובפרשנויות נבחרות של שבע הברכות בחתונות האורתודוקסיות ושל הברכות האישיות בחתונות האלטרנטיביות, וכן במברכים בשני סוגי החתונות.

הברכות

שבע הברכות בחתונה האורתודוקסית

שבע הברכות הנאמרות בחתונות האורתודוקסיות מופיעות בנוסח אחיד וקבוע בכל סידור תפילה. ואלה הברכות:

1. ברוך אתה יי אלוהינו מלך העולם, בורא פרי הגפן.
2. ברוך אתה יי אלוהינו מלך העולם, שהכול ברא לכבודו.
3. ברוך אתה יי אלוהינו מלך העולם, יוצר האדם.
4. ברוך אתה יי אלוהינו מלך העולם, אשר יצר את האדם בצלם דמות תבניתו, והתקין לו ממנו בניין עדי עד. ברוך אתה יי, יוצר האדם.
5. שוש תשיש ותגל העקרה בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה. ברוך אתה יי, משמת ציון בכניה.
6. שמח תשמח רעים האהובים, כשמחך יצירך בגן עדן מקדם. ברוך אתה יי, משמח חתן וכלה.
7. ברוך אתה יי אלוהינו מלך העולם, אשר ברא ששון ושמחה, חתן וכלה, גילה, רינה, דיצה וחרווה, אהבה ואחוזה ושלוש ורעות. מהרה יי אלוהינו ישמע בערי יהודה ובחוצות

ירושלים קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה, קול מצהלות חתנים מחופתם ונערים ממשתה נגינתם. ברוך אתה יי, משמח חתן עם הכלה.

מעגלי הזהות בברכות המסורתיות

שבע הברכות המסורתיות כוללות דברי שבה והודיה לאלוהים. הן הצהרות אולטימטיביות שהיחיד יכול להגיב עליהן רק בהסכמה מוחלטת באמירת "אמן". מטרתן לחזור על העקרונות המקודשים בדת היהודית. לניתוח תוכן של שבע הברכות אשתמש במושגים של מעגלי זהות כפי שהובאו על-ידי גולדמן (תשס"א). מעגל הזהות המרכזי הוא המעגל האישי שכולל את זהותו העצמית של הפרט ואת הזהויות החברתיות שנובעות מיחסים בין-אישיים במשפחה ועם חברים. המעגל השני, הרחב יותר, הוא המעגל היהודי הלאומי. המעגל השלישי, הרחב ביותר, הוא האוניברסלי, הכלל אנושי, של האדם באשר הוא אדם. בניתוח תוכן של שבע הברכות, כשהן נבחנות כמכלול, אפשר לעקוב אחר סדר הדימויים המשתנה ואחר הדינמיקה, שבמהלכה נוצרים שלושת מעגלי הזהות הנתונים.

מסכת שבע הברכות נפתחת בברכה על היין המציינת מעבר מחול לקודש, מסטטוס של רווק לנשוי. אחר כך נפתחות הברכות בקוסמולוגיה: הברכה השנייה פותחת בבריאת העולם ומצהירה שהאל ברא הכול לכבודו. הברכות השלישית והרביעית מתארות את בריאת האדם. הן פותחות בתולדות בריאת העולם והאדם ועוסקות במעגל הכלל אנושי. הברכה החמישית מדברת על העקרה שתשמח בקיבוץ בניה, ועל ציון שתשמח בבניה — כלומר, על חזרת עם ישראל לארצו. מהברכה השנייה עד החמישית חל תהליך של צמצום המעגלים, מהמעגל האוניברסלי אל המעגל הלאומי-יהודי. החתן והכלה מדומים לאדם וחווה בגן עדן — ברמה הרחבה ביותר, הכלל אנושית, ולעם ישראל וארצו ("ציון העקרה" ו"בניה") ולא אל ועמו — ברמה הלאומית. בברית הנישואים שהם כורתים, הם מחיים מחדש ומשחזרים את מעשה הבריאה ומקריבים את הגאולה העתידית. הברכה הבאה, השישית, מזכירה לראשונה את המילים "חתן" ו"כלה". מצד אחד אפשר לומר שתהליך צמצום המעגלים נמשך, כי מדובר כאן במעגל הצר ביותר, האישי, של החתן והכלה. הדינמיקה, שראשיתה הייתה בהיבט האוניברסלי, הגיעה דרך ההיבט הלאומי אל סיומה בהיבט האישי. אבל מן הצד האחר, באותה ברכה עצמה מכונים החתן והכלה "רעים האהובים [...] בגן עדן", ומכאן שהם אינם רק חתן וכלה פרטיים אלא גם (שוב) אדם וחווה בגן עדן. הדינמיקה נמשכת, והמעגל שהצטמצם מתפרץ שוב ומתרחב ונפתח למעגל הרחב, הקוסמולוגי. הברכה השביעית, האחרונה, כוללת את כל המעגלים כולם (גולדמן, תשס"א). היא פותחת בפירוט של תופעות רבות: "ששון ושמחה, חתן וכלה, גילה, רינה, דיצה וחדווה, אהבה ואחווה ושלוש ורעות". החתן והכלה מזכירים כאן יחד עם תופעות כלל אנושיות ומדומים להן. חלק זה של הברכה מקביל לחלק האוניברסלי הפותח את שבע הברכות. פעם נוספת חלה התרחבות ופתיחת מעגלים, מהמעגל האישי אל הכלל אנושי. בהמשך הברכה מוזכר גם הנושא הלאומי: "מהרה יי אלוהינו יישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים...". ישנה כאן שוב הצטמצמות (מן המעגל הכלל אנושי) וחזרה אל ההיבט הלאומי-יהודי של שמחת הגאולה העתידית וחזרת בני ישראל לציון. בברכה

זו שולבה יחד כל השמחה שבשלושת המעגלים: השמחה האוניברסלית, השמחה הלאומית והשמחה האישית ביותר (שם). ברכה אחרונה זו נחתמת במילים: "משמח החתן עם הכלה", כלומר היא מסתיימת במעגל האישי, בקשר האינטימי בין בני הזוג המתחתנים.

ממד הזמן בברכות המסורתיות

את ממד הזמן בשבע הברכות המסורתיות אפשר לכנות "הזמן הארוך" (בן-עמי, 1996; Braudel, 1980), זמן אטי מאוד, כמעט עומד, של הסטרוקטורות הגדולות של האנושות. הזמן הארוך תופס מקום מרכזי בזיכרון ההיסטורי היהודי. לוח השנה היהודי על מועדיו גועד כולו לשמר ולהחיות את המאורעות ההיסטוריים שהונצחו בכתבי הקודש היהודיים (שביד, 1984). בחתונה חווים הזוג המתחתן וקהל האורחים חיקוי ואקטואליזציה של אירועים קוסמיים והיסטוריים מלוח השנה: בריאת העולם, שבת, מתן תורה, בניית המקדש, חורבנו והציפייה לבנינו מחדש. כמה מהם מזכרים בחתונה במפורש, ואחרים – במרומז. כך, מתן תורה, הזוכה בהשקפה היהודית למעמד המשותף לבריאת העולם, נמצא במרומז בטקס החתונה היהודי. לפי פרשנותו של מהר"ם מרוטנבורג בספר תשב"ץ, כל טקס החופה מגלם בתוכו באופן סמלי את מעמד כינון הברית בין היהודים לבין האל בהר סיני (בן צדוק, תשי"א). לפיכך, החתן והכלה הניצבים מתחת לחופה מדומים לאדם וחווה בגן עדן וגם לאל ועמו בעת מתן תורה. גם השבת נוכחת (לא במפורש) בשבע הברכות. לפי התפיסה הדתית, ביום הנישואים מגיע האדם אל יום השבת של חיו, כי יצירתו נשלמה בהגיעו לחתונה והברכה השביעית היא כנגד השבת (שביד, 1984). במהלך שבע הברכות מתרחשת חזרה מילולית של הבריאה וחיקוי שלה במיקרוקוסמוס, כלומר חזרה של האב-טיפוס (אליאדה, 2000). בפרשנות הדתית, טקס הוא למעשה סמל המגלם בתוכו את השקפת העולם היהודית. חיקוי אבות-טיפוס וחזרה על מעשים פרדיגמטיים מבטלים הן את זמן החולין (על ביטול ממד הזמן בתפיסת תז"ל, ראו Rubin & Kosman, 1997) הן את מרחב החולין הארצי. טקס שמחקה אב-טיפוס קוסמי מבצע חפיפה בין זמנו ובין הזמן המיתי של ההתחלה, והופך את המקום שבו הוא מתבצע למרחב המקודש של מרכז העולם:

החתן והכלה עומדים תחת החופה ופניהם לצד מזרח, והמברך עומד פניו למערב [...] מטעם שברכת חתנים צריך לכוון פניו למזרח כנגד צד ירושלים שכל התפילות שאנו מתפללים אנו מביטים אל היכל ה', נגד ארון הקודש (ציננער, תשמ"ח, עמ' מה).

בית המקדש וירושלים הם בדת היהודית המרכז המקודש של העולם. העומדים מתחת לחופה צריכים לכוון את פניהם אל אותו מרכז מקודש. מנהג זה מבטא את הרצון להחליף במהלך טקס החופה את המרחב החילוני במרחב המקודש. אם כן, במסגרת שבע הברכות שבזירת טקס החתונה האורתודוקסי מכונן זיכרון קולקטיבי יהודי מסורתי המתייחס לאירועים הקוסמיים וההיסטוריים מלוח השנה היהודי, המתרחשים במה שאפשר לכנות כרונוטופ מקודש.

הברכות האישיות בחתונות האלטרנטיביות¹

נושאים אופייניים בברכות האישיות

לעומת שבע הברכות המסורתיות, בעלות הנוסח האחד והקבוע, הברכות שנאמרות בחתונות האלטרנטיביות הן אישיות ונוסחן משתנה לכלי הכר מאירוע לאירוע. הן כוללות סיפור שמספר המברך וכן איתולים לזוג המתחתן. במה נבדל הסיפור שמספרים בחתונות האלטרנטיביות מהסיפור המסופר בחתונות האורתודוקסיות? בחתונות האלטרנטיביות המברכים נוטים לעסוק במעגל האישי של המשפחה והחברים, והברכות אינן מרחיבות את גבולותיו של מעגל זה. אפשר לומר שהברכות האישיות שנאמרות בטקסים אלטרנטיביים רבים הן גרסאות שונות של חמישה נושאים: (1) דיוקן אישי של בני הזוג; (2) ההתאמה בין בני הזוג והאהבה השוררת ביניהם; (3) הלכידות המשפחתית; (4) המשכיות; (5) איתולים. מטרת הברכה המצוטטת להלן, שבירכה אחותו של החתן בחתונה שנערכה על-ידי "מכון הטקסים החילוני", היא לספר על אחיה. בחתונה זו נאמרו ברכות אישיות בליווי ברכה שביעית חדשה – ללא שם האל וללא הזכרת ירושלים.

לגבי ויפעת, כשביקשת ממני היום שאני אברך אותך, השבתי שתהיה לי קשה המלאכה כי איך אפשר לומר על אח כזה מקסים כל מה שיש לי בלב ולנסות לא להגזים. אחר כך חשבתי שהיום זה אירוע מצוין לספר לכולם על אחי הקטן. לפני עשרים ושש שנים באת לעולם וכבר בתור תינוק היית בשבילי מושלם. מיד היה אפשר לראות שאתה יחיד ומיוחד [...] לא דומה לשאר התינוקות, לא דומה לאף אחד... כשקצת גדלת גילינו שיש לך אופי פשוט חלום, ילד שאף פעם לא רוצה לריב ומחפש תמיד שלום... מאז ומעולם היו לך עקרונות ולא היית מוכן בשביל איש להשתנות. אנחנו אתך כל המשפחה תמיד נתנו אהבה ותמיכה ורציתי לומר לך, יפעת, שאת עומדת מולי, שאין עוד בעולם כמו גבי, אח שלי, ולא בגלל שאני אחותו אלא בגלל שבאמת אין עוד כמותו. למרות שלא תמיד הסכמתי עם כל דעותיו אני מצדדת לגמרי בבחירתו עכשיו. כי אם הייתי צריכה לבחור מכל הבחורות אחת בשבילו ובשבילנו, ללא ספק זו את. אנו מקווים שתמצאי אצלנו בית חם כי אנחנו פה בשבילך לעולם, והדבר הכי חשוב לאחל לשניכם את כל המזל והטוב שבתבל.

האחות פותחת את סיפורה בלידתו של הגיבור בן ה-26 ועוברת על כל שלבי חייו. היא מתארת לקהל את אחיה: אופיו, תכונותיו המיוחדות, דעותיו ועקרונותיו. לעיני הקהל מצטייר דיוקנו האישי של החתן. הנושא הראשון של הברכות האלטרנטיביות הוא אפוא דיוקנו האישי של אחד מבני הזוג. הנושא השני של הברכות הוא המשפחה. אחותו של החתן מציגה את המשפחה התומכת וכך יוצרת את הלכידות המשפחתית ומחזקת אותה. הנושא השלישי הוא ההתאמה המושלמת בין בני הזוג והאהבה השוררת ביניהם. אחותו של החתן וכל הקהל עמה מאשרים מחדש את ההחלטה של בני הזוג להתחתן זה עם זה. הנושא הרביעי הוא המשכיות. ברכות רבות בטקסים האלטרנטיביים עוסקות במעבר ובשינוי מעמדם של בני הזוג, עזיבתם את קן המשפחה המעבר ממעמד של רווקות למעמד של אדם נשוי. החיים מוצגים כמסלול בעל תחנות קבועות וסדורות מראש: ילדות, לימודים בבית הספר, צבא,

1 כאמור, כל שמות המתחתנים והמכרכים הם שמות בדויים.

לימודים באוניברסיטה, עבודה. הנישואים הם רק תחנה אחת במסלול הזה. במוטיב המשכיות החיים לאורך תחנות קבועות אפשר לראות מעין מדריך להתנהגות קונפורמית. הנושא החמישי והאחרון של הברכות האישיות הוא האיחולים שמאחלים לבני הזוג המתחתנים. נושא זה מסיים וסוגר את מסכת הברכות. הדוגמה הבאה לקוחה מחתונה אלטרנטיבית שנערכה בהנחייתה של דורית זילברמן. בחתונה זו כללה מסכת הברכות גם ברכות אישיות של המשתתפים וברכה פיוטית שחיברה מנחת האירוע. הציטוט הוא מדבריו של סב הכלה:

הזמינו אותי לברך, אבל אני בלי סיפור לא יכול. זאת הנכדה הראשונה שאני מתן. כבר שנים שאני שואל את עצמי בידיים של מי היא תיפול. אמנם אין לי סיבה גדולה לדאגה, מפני שכשהיא הייתה בת שלוש והלכה עם אמא שלה לחנות ואיזה דוד לא התאפק וצבט לה בלחי, הוא חטף בעיטה כזו בקרסול שעד היום הוא צולע... אמנם דויד הוא מעל מטר שמונים אבל הקרסול הוא לא בשמיים. אז אין לי סיבה לדאגה. אבל בכל זאת אני רוצה לומר שיום אחד שאלתי את אביבה שאלה כנראה מאוד מעצבנת, ואני ראיתי כבר את העיניים שלה רושפות והתבאתי כבר את הקרסוליים שלי, ואז דויד שישב לידה הניח על הזרוע שלה יד בעדינות ובחיבה והיא מיד נרגעה. אז אני אמרתי לה, "זהו שידוך משמים". אז אני רוצה לברך אתכם אבל אני רוצה להגיד עוד משהו. נהוג, דויד, שחתן מביא נדוניה. הנה אתה הבאת נדוניה יוצאת מן הכלל. אנו מאושרים להתחתן עם משפחה כל כך נפלאה, חגי וכני, והבנים והאחיות. פתאום נעשינו הכול כפול ונפלא.

הסב עלה על הבמה ונעמד מול קהל האורחים במטרה לספר לכולם על נכדתו המתחתנת. סיפורו (בדומה לסיפור הקודם) מתחיל מראשית, מילדותה של הכלה. זוהי גרסה של הנושא הראשון: דיוקנה האישי של הכלה. מנושא זה הוא גולש ומתחבר אל נושא ההתאמה בין בני הזוג. החתן מתאים בדיוק לאופייה של נכדתו, הם מתאימים. בסוף דבריו הוא מגיע לנושא השלישי — הלכידות המשפחתית ומסיים את דבריו באיחולי מזל טוב.

שתי הדוגמאות שלעיל היו ברכות אישיות של בני המשפחה: אחות החתן וסב הכלה. הדוגמאות שלהלן הן ברכות אישיות של חברי החתן והכלה. את הברכה הבאה אמר חברו של החתן בחתונה של "מכון הטקסים החילוני". טקס זה נפתח בברכה אישית של החבר והסתיים בשבע ברכות מסורתיות שנאמרו מפי אבי החתן.

ערב טוב לכולם. מי שלא מכיר אותי, אני אלכס [...] אני מכיר את נסים מכיתה ה'. בשבועיים אחרונים הרצתי אחורה את סרט הזיכרון שלי וניסיתי להקפיא את הרגעים שלי עם נסים. להסתכל מהצד. מצאתי שם המון. מצאתי שם רגעים שכל אדם היה מאחל לעצמו. מצאתי חבר אמתי שאתו כייפתי וטיילתי, התאמנתי והתבגרתי. ביתך אתו עליתי בכמה ממדרגות החיים. אני שמח להיות כאן הערב וללוות את האח שלי בעוד אחת מהמדרגות האלה. אני רוצה לאחל לנירה ולנסים המון אהבה שתשמש בסיס לבית חם, בית שבו יהיו אושר ותמיכה, בריאות וסליחה [...] מזל טוב.

כמו בברכות האישיות הקודמות, גם כאן פותח חברו של החתן את סיפורו בהיכרותו עם החתן. גם כאן בא לידי ביטוי בולט נושא המשכיות. המברך מזכיר את שלבי החיים שעבר

יחד עם החתן, אבל אינו מפרט מסגרות רשמיות של אותם שלבים אלא את ההיבט האישי והחוויתי שבהן. הרזיה-לג'ה (Hervieu-Leger, 2000) מכנה תופעה זו "אחוזה מתוך בחירה" (an elective fraternity), המפצה אולי על התפוררותה של שרשרת הזיכרון הקולקטיבי ואיבודה. בזיכרון הקולקטיבי היהודי ישנו מעמד מרכזי ביותר לייחוס אבות שמוזכר בשם האל — "אלוהי אברהם, יצחק ויעקב". ואילו בברכה האישית הקהילה הוולונטרית הרגשית מחליפה את השושלת הדתית, שאינה ניתנת לבחירה או להחלפה בטקסים האורתודוקסיים. חשוב לציין שבטקס זה שני סוגי הזיכרון מופיעים יחד: הזיכרון האישי המשולב באחוזה מתוך בחירה והזיכרון הקולקטיבי של שושלת האבות. דוגמה נוספת, הממחישה את ה"אחוזה מתוך בחירה", עולה מדבריהם של שני אחים בחתונתם של ערן ואבישג, שנערכה במדבר:

רצינו לומר לכם שאתם לא רק האחים שלנו אלא גם החברים שלנו. בזכות הקשר ביניכם כל אחד מאתנו, אני ויובל, מצאנו חבר חדש שהיום הופך להיות חבר משפחה חדש.

הם מציינים לא רק את קרבת הדם הטבעית בין אחים, אלא גם את קרבת החברים החוויתית שניתנת לבחירה. גם אלכס, בברכה הקודמת, מכנה את חברו נסים "אח". וכאן חבר קרוב הופך לאח. כלומר, ה"אחוזה מתוך בחירה" הופכת אחים לחברים וחברים לאחים.

ממד הזמן בברכות האישיות

כל מברך מתחיל את סיפורו בזמן שונה ובשלב שונה בחייו של הגיבור, ומספר על ההיכרות ביניהם. השמות משתנים וכך גם הנסיבות, אבל חמשת המוטיבים חוזרים על עצמם בכל סיפור וסיפור. כל המברכים מספרים את סיפורם ומשחזרים את הזיכרון האישי, שבהכרח קשור לממד הזמן. אולם מתי מתחיל אותו זמן, מתי ראשיתו של אותו זיכרון אישי ועד מתי הוא נמשך? את ממד הזמן בברכות האישיות אפשר לכנות "הזמן הקצר" (בן-עמי, 1996; Braudel, 1980). העבר מתחיל בחתונת ההורים או בלידת הגיבור, שאת דיוקנו מתאר המברך, והעתיד צופה קדימה עד ללידת הילדים של בני הזוג. "הזמן הקצר" הוא זמנו של הזיכרון המידי של הכותב והמברך, הזמן המהיר והתוסס של האירועים האישיים. גם המקום המקודש שמופיע בשבע הברכות המסורתיות מתחלף במקום ארצי וממשי. הנה דוגמה של שינוי הברכה השביעית, כפי שנאמרה בחתונה שנערכה עליידי יפתח שילוני מ"מכון הטקסים החילוני":

ברוך אשר ברא ששון ושמחה, חתן וכלה, גילה ורינה, אהבה ואחוזה, שלום ורעות. עוד יישמע בחוצות תל אביב ובנמל יפו קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה, קול מצחלות חתנים מחופתם ונערים ממשנה נגינתם. ברוך משמח חתן עם הכלה.

מתוך חוסר הזדהותו של החתן עם הרעיון של הזכרת ירושלים בחתונה, ומשום שהוא "תושב תל אביב גאה", לפי הגדרתו, הוא החליף את "בערי יהודה ובחוצות ירושלים" ב"בחוצות תל אביב ובנמל יפו". גם מקור הקדושה הטרנסצנדנטי הוצא מהברכה. החלפתה

של ירושלים בתל אביב אינה מקרית, היא משקפת תפיסה כללית של ניגוד ועימות בין שתי ערים אלה: ירושלים כמעוז המסורת, הדת והיהדות לעומת תל אביב כמעוז החופש, המודרנה והישראליות. כך, ירושלים — "המקום הגדול" בהא הידיעה, שהוא יותר מאתר מסוים, יותר מכל האתרים — מוחלפת בתל אביב, "המקום הקטן" המסמל מציאות חיים קרובה, עכשווית ומקומית (גורביץ' וארן, 1991). באופן זה הכרונוטופ המקודש מתחלף בכרונוטופ ארצי.

בנוסף, יש לציין שבחתונות אורתודוקסיות רבות של הציבור הדתי-לאומי, החתן והכלה, בני משפחתם ותבריהם, מברכים ברכות אישיות במהלך הסעודה שלאחר החופה. ברכות אלה דומות לברכות האישיות שמברכים בחתונות האלטרנטיביות ונועדו לספר את סיפורם האישי של בני הזוג ולהציג את דיוקנם. כלומר, החתונה היהודית האורתודוקסית, כפי שהיא נהוגה בקרב ציבור זה, משלבת את שני סוגי הזיכרון: הזיכרון הקולקטיבי, המוצג בטקס הרשמי של החופה, והזיכרון הביוגרפי, המוצג מחוץ לזירה הטקסטית הרשמית, במהלך הסעודה. לעומת זאת, במקצת טקסי הנישואים האלטרנטיביים שמקיימים זיקה מסוימת ליהדות, למשל התנועה הרפורמית ו"מכון הטקסים החילוני", שילוב שני סוגי הזיכרון מתקיים בתוך מסגרת אחת של טקס החופה, והמשתתפים מוסיפים את הזיכרון הביוגרפי לזה הקולקטיבי, ומקריאים ברכות אישיות יחד עם הברכות המסורתיות. טקסים אלטרנטיביים אחרים, דוגמת הטקסים בהנחיית דורית וילברמן וטקס שנערך בהנחיית חברי הזוג במדבר, נושאים אופי מיסטי ואישי ומנתקים מהדגם האורתודוקסי — באלה מכונן זיכרון אישי בלבד בזירת הטקס. אבל הניתוק מהזיכרון הקולקטיבי היהודי המסורתי אינו משאיר חלל ריק, וגם באירועים אלה קיימת פנייה ליסוד הקולקטיבי, שלובש במקרה זה אופי אוניברסלי. בשני טקסי חתונה אלה הקריאו שיר "על הנישואין" של המשורר האמריקאי-לבנוני ח'ליל ג'ובראן מתוך ספרו "הנביא":

יחדיו נולדתם, ויחדיו תהיו לעד. יחדיו, עת כנפי המוות הלבנות יפיצו ימיכם לכל רוח, יחדיו בדממת הנצח של האלוהים. אך, שימו מרחבים בזה היחד, ותנו לרוח השמים לחולל בינותיכם. אהבו זה את זה, אך אל תכבלו את האהבה. יאה נא ים הומה בין חופי נשמותיכם... (ג'ובראן, 1975, עמ' 9).

דורית וילברמן מקריאה את השיר בכל הטקסים בהנחייתה, נוסף על הברכות האישיות שנאמרות על-ידי בני המשפחה. עם זאת, באחד הטקסים בהנחייתה הודלקו נרות חנוכה עם ברכה מסורתית לפני תחילת הטקס. בחתונה אחרת, שנערכה במדבר, אם החתן הקריאה את השיר של ח'ליל ג'ובראן יחד עם הברכה האישית שניסחה. באותו הטקס, חברי הזוג גם הקריאו פסוקים משיר השירים וקטע מתוך "ספר הזוהר". במהלך תכנון הטקס פנו בני הזוג להתייעצות עם שאמאנית. השיר של ח'ליל ג'ובראן נובע מתפיסת העולם הפנתאיסטית, שהמשורר דגל בה, של אחדות האלוהים, הטבע והאדם. תפיסה זו, בצירוף יסודות מהשמאניזם, מהתנ"ך ומהקבלה המשולבים בטקסים אלטרנטיביים אלה, הם חלק מתרבות העידן החדש בישראל. התכנים האוניברסליים שהם מציעים הם מעין יסודות קולקטיביים חלופיים לזיכרון הקולקטיבי היהודי המסורתי שנמחק מזירתם. עם זאת, מעניין לציין, כפי שראינו לעיל, שגם בטקסים אלה יש שנשארים יסודות כלשהם של הזיכרון היהודי הקולקטיבי.

לבסוף, בטקסי הנישואים האזרחיים בהנחיית עורכת הדין אירית רוזנבלום משעם "משפחה חדשה", לעתים לא מתקיימת מסכת הברכות כלל. אפשר לכנות תהליך זה "שכחה" (רם, 1998). לטענת רם (2006), בישראל מתנהל כיום מאבק תרבותי "על הגדרתה מחדש של הזהות הקולקטיבית בין שני זרמים: הזהות הפוסט-ציונית שהיא אזרחנית (גורסת שוויון זכויות, ובמובן זה דוגלת במדינת כל אזרחיה בגבולות הקו הירוק), אוניברסלית וגלובלית לעומת הזהות הנאו-ציונית שהיא פרטיקולרית, שבטית, יהודית, אתנו-לאומית ופונדמנטליסטית". מחיקת הזיכרון הקולקטיבי היהודי של הטקס האורתודוקסי וכינון טקס נישואים אזרחי מבטאים את הלך הרוח של הפוסט-ציונות.

חשוב לציין התפתחות עדכנית נוספת בעניין הברכות החילוניות. בשנים האחרונות הועלו באתר הארגון "שער עורכי טקסים חילוניים" שתי כתבות של עורכי האתר – רוטקוביץ' (2006) ואורן (2009), שעניינן הצעת ניסוח לשבע ברכות חילוניות. בשונה מהברכות האישיות שהודגמו לעיל, הצעה זו כוללת נוסח קבוע וכן פרפרוזות על שבע הברכות המסורתיות. כמה מהן אף מברכות את האל או מתייחסות לאירועי מפתח בזיכרון הקולקטיבי היהודי. מדובר כאן, אפוא, בהצעה לשלב בין הזיכרון האישי לקולקטיבי, בין הכרונוטופ הארצי למקודש.

המברכים

סעיף זה, העוסק במברכים מתחת לחופה, עוסק בהיבט הפרגמטי של טקסי החתונה ודן ב"שחקנים" המעורבים בזירה הטקסית ובמבני הכוח של טקסים אלה. בחתונות האורתודוקסיות נהוג לכבד אנשים שונים בברכת שבע הברכות מתחת לחופה:

המברכים ברכות אירוסים ונישואים, כיצד? המברכים יהיו אנשים גדולים בשנים, היודעים לבטא את הברכות כהוגן ובקול ברור וגבוה. ומי מברך ברכות הנישואים? אחד הציבור – והוא החזן, או האיש החשוב מבין הנאספים, או אחד מבני משפחת החתן והכלה – מברך ברכות הנישואים (אדלר, תשמ"ד, עמ' תקעו-תקעז).

לפי ההלכה, רק גברים בני 13 ומעלה רשאים לברך ברכות בחופה. המברכים הם גברים המוגדרים כאנשים חשובים, דוגמת רבנים או קרובי משפחה של הנישואים. ענייני מיצב, כבוד ויוקרה של שתי המשפחות באים לידי ביטוי בחלוקת הברכות בחופה. אפשר לדבר על חמישה צירי הייררכיה חברתית שמופעלים בחופה: מגדר, גיל, מצב משפחתי, מעמד משפחתי ומעמד חברתי. כפי שיתואר להלן, חמישה צירים אלה משתלבים בצירופים שונים בטקסי החתונה של הקבוצות השונות.

מברכים בחופות אורתודוקסיות של הציבור הדתי-לאומי

בחתונות של הציבור הדתי-לאומי אפשר להבחין בשני דפוסי מברכים: הדפוס הרבני והדפוס המשפחתי. בדפוס הרבני, רק רבנים מכובדים מוזמנים לברך את שבע הברכות בחופה. בדפוס

המשפחתי, המברכים והמקריאים הם בני משפחות החתן והכלה. הדפוס הרבני נפוץ יותר בקרב החרד"לניקים. במיוחד בני הישיבות נוטים לכבד רבנים בברכות החופה, ואילו הדתיים הליברלים, שלא מקרב בני הישיבות, נוטים לכבד את בני המשפחה. חשוב לציין שיש גם דפוסים משולבים והם למעשה הנפוצים ביותר.

חמשת צירי ההיררכיה החברתית מכווננים בחופות של הציבור הדתי-לאומי כך: בציר הראשון, המגדרי, נשים מודרות לחלוטין מהחופה שהיא זירה גברית בלבד. רק גברים רשאים לברך את שבע הברכות בחופה: "פשט שאישה אינה יכולה לברך" (אדלר, תשמ"ד, עמ' רסג). בציר השני, של הגיל, הכבוד לברך נופל בחלקם של המבוגרים יותר מאשר בחלקם של הצעירים, כי "אנשים גדולים בשנים" נחשבים למברכים ראויים. בציר השלישי, של המצב המשפחתי, הכולל נשואים ורווקים, מועדפים הנשואים על פני הרווקים. בציר הרביעי, של הקרבה המשפחתית, דודים וסבים הם המברכים הנפוצים ביותר. סבים של החתן והכלה או אחיהם של הסבים נחשבים למברכים המכובדים ביותר וזוכים בדרך כלל לברך את הברכה המכובדת ביותר, הברכה השביעית. הסבים המברכים בחופת נכדיהם מתפקדים כראשי השושלות המשפחתיות, ועל כן הם החשובים ביותר על ציר המעמד המשפחתי. אחי הוריהם של החתן והכלה או בעליהן של אחיות ההורים (הדודים) עומדים אחרי הסבים בסולם ההיררכיה החברתית המשפחתית של המברכים. הם חשובים פחות מבחינת הגיל, שכן הם צעירים מהם. אחיהם הנשואים של החתן והכלה או בעליהן של אחיותיהן (הגיסים) מתכבדים גם הם לברך בחופה. נדיר יותר שמזמינים את אחיהם הצעירים של בני הזוג וחבריהם לברך בחופה. עושים זאת בדרך כלל כאשר בשתי המשפחות כבר אין נציגים של הדור המבוגר, או שהם נמצאים בלתי ראויים לברך בחופה.

בתרבויות רבות מעורבים בטקסים הציבוריים רק חברי הקבוצה המבוגרים — מעין "זקני השבט". עיקרון זה קיים גם בחופות היהודיות. קרובי המשפחה המבוגרים, העומדים מעל לבני הזוג הצעירים בהיררכיה החברתית, הם נציגי המשפחה הפטריארכלית המאדירים את מעמדה. בני הדור המבוגר מוסרים את הזיכרון הקולקטיבי ומספרים את סיפורו לנוכחים.

בציר החמישי, ציר המיצב, קובע מקצועו של האדם את חשיבותו בחברה. קרובי משפחה בעלי מיצב חברתי גבוה נחשבים למועמדים מועדפים לברך בחופה. בהתאם לכך, בעלי מקצועות שזוכים ליוקרה גדולה בחברה — שופטים, עורכי דין ורופאים — מתכבדים להיות מברכים יותר מאשר בעלי מקצועות אחרים. אולם ללא ספק, רבנים הם המכובדים ביותר מבין המברכים. רב עומד בראש הדירוג החברתי בציבור הדתי. כבודם של רבנים חשובים מקרין על בעלי השמחה ומעלה את ערכם בעיני האורחים. בחברה הדתית יכולות אפוא המשפחות המחוננות לשאוב את יוקרתן משני מוקדים נפרדים: המשפחה ונציגיה מזה ועולם הדת ונציגיו מזה. בני הזוג עצמם כמעט אינם מעורבים בחלוקת הברכות בחופה, והיא מסורה בדרך כלל לידי ההורים. יוצאים מן הכלל הם מקרים שבהם החתן מתעקש להזמין רב שיש לו זיקה אישית אליו, כגון רב בית כנסת או רב הישיבה שבה הוא לומד. המחמנים לברך בחופה הם נציגי "משפחת העמדה", המבוססת על יחסי סמכות, הייררכיה

וקטגוריות של תפקיד חברתי (Douglas, 1970). נוסף על אלה, מזמינים לברך בחופה גם את נציגי הקבוצות המשניות (Cooley, 1964), כגון רבני מוסדות חינוך, קהילות ובתי כנסת. "משפחת העמדה" ו"הקבוצה המשנית" של המתחתנים הן אלה המוצגות בחופות של הציבור הדתי-לאומי. עם זאת, גם החברים הצעירים, בני גילם של הזוג המתחתן, נוכחים בזירת החופה. לעתים, החתן בוחר את חבריו הקרובים לתפקיד מכריע ביותר בטקס הנישואין לפי ההלכה — העדים. גם לפני החופה ואחריה בולטים החברים הצעירים של הזוג, שמלווים אותו בשירה רועמת לחופה ומובילים את הריקודים שלאחריה.

מברכים בטקסי חתונה אלטרנטיביים

סביהם של החתן והכלה, הוריהם, אחיהם ואחיותיהם, ותבריהם וחברותיהם — הם המברכים הנפוצים ביותר בחתונות האלטרנטיביות. ההבדל הראשון בין החופה האורתודוקסית לבין זו האלטרנטיבית טמון בכך שגם הנשים עולות לברך בחופה, ולמעשה המוקד המגדרי מתבטל כליל. גם מוקד הגיל והמצב המשפחתי לכאורה מתבטלים. אחים ואחיות צעירים ולא נשואים מברכים בחופה יחד עם אחים מבוגרים ונשואים. אך בדומה לחתונות האורתודוקסיות, גם בחתונות האלטרנטיביות מכבדים סבים לברך בחופה. מכאן שגם החתונה בחברה החילונית היא עסק משפחתי המאשר את המשכיות השושלת המשפחתית. לעומת החופה האורתודוקסית, בחתונה האלטרנטיבית נדיר יותר שמזמינים דודים של החתן והכלה לברך. בטקסים האלטרנטיביים בולטים בנוכחותם האחים והאחיות של בני הזוג שמברכים ברכות אישיות. באמצעות ברכות אלה הם מבנים את זהותם האישית של אחיהם המתחתנים ומאדירים את היחסים הרגשיים הקרובים בין בני המשפחה. גם בציר המעמד המשפחתי חל שינוי בחתונה האלטרנטיבית. הוריהם של בני הזוג הם בין המברכים את הברכות, וזה בניגוד לחופות האורתודוקסיות שבהן לא נהוג שהאבות המתחתנים מברכים. בנוסף, במקום קרובי משפחה מכובדים או רבנים חשובים, מזמינים לברך בדרך כלל חברים קרובים של הזוג. חברים אלה מתכבדים לברך בזכות ההיכרות האישית אתם. במוקד טקס החתונה האלטרנטיבי עומדת הזירה הפרטית והרגשית של הבית, המשפחה והחברים. האזכורים של השירות הצבאי, טיולים בעולם, לימודים ועבודה במסגרת הברכות, הם בגדר סממני סטטוס המבטאים את מעמדם החברתי של הישראלים החילונים.

בחברה האורתודוקסית גברים מבוגרים ומכובדים מקרב המשפחה או החברה הם המוסרים האולטימטיביים של הזיכרון הקולקטיבי — הדור המבוגר משמש צינור להעברת המסורת. ואילו בזירת הטקסים האלטרנטיביים קרובי משפחה בעלי זיקה אישית וצעירים בני גילם של המתחתנים, הם המוסרים את הזיכרון הביוגרפי. הטקסים האלטרנטיביים מציגים את הקבוצה הראשונית של המתחתנים, שהיסוד הרגשי הוא מאפיינה המרכזי, ושבה שוררים רגשות אהבה, אינטימיות ותמיכה (Cooley, 1964). באופן זה, זיכרון ביוגרפי אישי מכווץ בהכרח באמצעות נציגי הקבוצה הראשונית של המתחתנים: משפחתם וחבריהם.

דיון מסכם

מאמר זה בחן את דפוסי הזיכרון הקולקטיבי הבאים לידי ביטוי במסכת הברכות בטקסי נישואים יהודיים אורתודוקסיים ואלטרנטיביים הנערכים כיום בישראל. נדונו גם התכנים הסמליים של הטקסים וסוגי השחקנים המעורבים בהם. הטענה המרכזית היא שרוב טקסי החתונה האלטרנטיביים מתאפיינים בהעלאת הזיכרון הביוגרפי של היחיד למרכז במת הטקס הציבורי. בטקסים אלטרנטיביים רבים בעלי זיקה למסורת היהודית, דוגמת טקסי נישואים רפורמיים וטקסים הנערכים במסגרת "מכון הטקסים החילוני" או במסגרת הארגון "הוויה — מרכז טקסי חיים ישראלי", זיכרון זה אינו בא להחליף את הזיכרון הקולקטיבי היהודי המגולם באופן מסורתי בשבע הברכות בחתונה האורתודוקסית, אלא להתווסף עליו. אחד ההסברים האפשריים לשילוב זה טמון בעובדה שגופים אלה — התנועה הרפורמית, "מכון הטקסים החילוני" ו"הוויה — מרכז טקסי חיים ישראלי", רואים הכרח לשלב רכיבים מסוימים מן המסורת היהודית במפעל של היהדות הרפורמית או החילונית. לדידם, הזהות היהודית המודרנית וטקס הנישואים היהודי המודרני חייבים לכלול את הכרונוטופ המקודש היהודי, ואילו באירועים האחרים, אלה שמתרחקים יותר מהמסורת היהודית ונושאים אופי אישי ומיסטי ומבטאים את רוח העידן החדש, כגון טקסים בהנחיית דורית זילברמן או בהנחיית חבריהם של בני הזוג, נמחק הזיכרון הקולקטיבי כמעט לחלוטין, והזיכרון הביוגרפי בצורת הברכות האישיות תופס את מקומו. לבסוף, בטקסי נישואים אורתויים שנערכים במסגרת הארגון "משפחה חדשה" לא קיימת מסכת ברכות כלל, ואין התייחסות לא לזיכרון הקולקטיבי ואף לא לזיכרון האישי. בטקסים אלה (בהנחיית דורית זילברמן, החברים של הזוג וארגון "משפחה חדשה"), הכרונוטופ המקודש מתחלף בכרונוטופ הארצי המציין כאן ועכשיו.

אשר לשחקנים, הטקסים האלטרנטיביים הם קריאת תיגר על מבני כוח של האורתודוקסיה בחברה הישראלית. עצם הפנייה לאלטרנטיבה מסמנת את ההתנגדות וההתנערות המוחלטת ממוסד הרבנות האורתודוקסית. הזכות להשתתפות בזירה הטקסית הציבורית מופקעת מידי הרבנים בעלי הסמכות המסורתית הפטריארכלית (שפועלים כנציגי המסורת היהודית), ובעלי הסמכות הביורוקרטית (שפועלים כנציגי הממסד הרבני) (פרשיצקי, בדפוס) ומידי הגברים המבוגרים בעלי הסמכות המשפחתית הפטריארכלית (המתפקדים כראשי המשפחה), שכולטים בזירת הטקס האורתודוקסי, ומועברת לידי קרובי משפחה וחברים בעלי משמעות אישית למתחתנים; ביניהם בולטים חברי הדור הצעיר ונשים, שתי קבוצות המודרות לרוב מזירת הטקסים האורתודוקסיים, והם הופכים להיות השחקנים המרכזיים בטקסים האלטרנטיביים. לפי התפיסה היהודית האורתודוקסית, רק גבר יכול לשמש בתפקידים סמכותיים של רב, וזאת על רקע הקשר המתקיים ביהדות בין סמכות לגבריות. בדומה לכך, גם בתחום המשפחה נהנה הגבר מעמדה עליונה ופועל בין השאר כראש המשפחה וכנציגה בזירת טקסי הנישואים האורתודוקסיים. בטקסים האלטרנטיביים הייררכיה פטריארכלית זו מתערערת ומתאפשרת מעורבות שווה של נשים וגברים בזירת הטקס.

את השינויים בטקסי הנישואים יש להבין כביטוי לשינויים הרחבים המתחוללים בחברה הישראלית, כגון גלובליזציה, פוסט-מודרניות, פוסט-חילוניות, שינוי מעמדה של האישה ותהליך התגברות האינדיבידואליזם, שבו מתרכז גם המאמר. כמה חוקרים ישראלים כבר הצביעו על תהליך האינדיבידואליזציה שהולך ומתפתח בישראל ומעמיד חלופה למערכת הציונית הוותיקה של צבריות וחלוציות (אלמוג, 2004; גרץ, 1988; רוניגר, 1999; רוניגר ופייגה, 1992). לפי טענתו של אלמוג, תהליך זה בא לידי ביטוי ביצירת פולחן חילוני של עבודת העצמי המתאפיין בחירות, בעצמאות ובהישגיות אישית. טקסי נישואים אלטרנטיביים מבטאים הלך רוח דומה באמצעות הבניית הזיכרון הביוגרפי שמציג את דיוקנם האישי של הנישואים בזירת הטקס. תהליך האינדיבידואליזציה המתואר למעלה אינו מהלך לינארי חד-כיווני המסמן תחליף להגות יסוד של העבר, אלא מתקיים יחד עם תהליכים מגוונים נוספים. אלמוג (2004) וגם רוניגר ופייגה (1992) ציינו שתהליך זה מתגבש תוך כדי זיקה ועימות הדדי עם מודלים נורמטיביים אחרים, דוגמת השמרנות הדתית מזה והקולקטיביזם הישראלי מזה. בנוסף, ממחקרים שונים עולה שרוב הציבור הישראלי החילוני שומר על חגים וטקסי מחזור החיים המסורתיים, בהם גם טקס הנישואים האורתודוקסי (לוי, לוינסון וכ"ץ, 2002). אחד ההסברים האפשריים למונופול הבלעדי של טקס הנישואים האורתודוקסי, לעומת האלטרנטיבי, קשור לתרומתו לקולקטיב היהודי בשמירה על זהות הלאום היהודי (Fogiel-Bijaoui, 2003). הזיקה של הפרט למסגרות החברתיות הישראליות מתחזקת בזכות מערכת ענפה של חגים, טקסים ואמצעי הנצחה לאומיים, הנפוצה במדינת ישראל מאז הקמתה ועד היום. לוח השנה היהודי האורתודוקסי ולוח השנה הישראלי הלאומי מבנים, אפוא, דפוסים שונים של זיכרון קולקטיבי – יהודי-מסורתי וישראלי-מודרני, ומבליטים את הקשר של הפרט עם הכלל. בהקשר שבו לקולקטיביזם עדיין יש אחיזה בתחומים חברתיים רבים, מציעים טקסי הנישואים האלטרנטיביים זירה טקסית ציבורית המעניקה דגש לזיכרון הביוגרפי האישי.

פרספקטיבה פוסט-חילונית עשויה לשפוך אור נוסף על התופעה (יונה וגודמן, 2004; שנהב, 2008). פרספקטיבה זו באה לערער על הדיכוטומיה, המקובלת והמובנת מאליה לכאורה, בין דתיים לחילוניים בישראל והיא טוענת להכלאות מורכבות בין דת לחילוניות, ולא להחלפה של אחת באחרת. השילובים המורכבים במינוחים השונים בין הזיכרון האישי לזיכרון הקולקטיבי בזירת הטקסים השונים אינם מלמדים על חילון ועל רצון להתנער מהדת היהודית (בנוסף תיזת התילון) בקרב הציבור הישראלי שבוחר בנישואים הלא-אורתודוקסיים. השילובים האלה מלמדים יותר מכול על בחירה של יהודים חילונים בישראל בגרסת הטקס היהודי המותאמת להם ולהשקפתם וברכיבי המסורת היהודית והזהות היהודית הקולקטיבית שהם מכילים.

אפשר לטעון שטקסי חתונה אלטרנטיביים, שנבחנו בעבודה זו, אינם מכוננים זיכרון קולקטיבי חלופי. הזיכרון האישי שנוצר בזירתם נובע מהתמקדות ביחיד ובסיפורו הפרטי, לעתים גם תוך כדי שילוב עם הזיכרון הקולקטיבי היהודי המסורתי. תנועות העידן החדש בישראל מעוררות את העבר הפרה-היסטורי של העם היהודי – התקופה הכנענית-פגאנית

(רוח־מדבר, 2007), שממנה התעלמו לרוב היהדות האורתודוקסית והציונות החילונית, ושהתגלתה, אם כי בצורה מאוד שונה, גם בתנועת הכנענים. ייתכן שהטקסים האלטרנטיביים שנערכים במסגרת תנועות העידן החדש, כגון טקסי נישואים שאמאניים וקבליים, מכוננים דפוס מסוים של זיכרון קולקטיבי יהודי חלופי המתייחס לאותו עבר פרה־היסטורי. דרוש אפוא מחקר נוסף שיבדוק את דפוסי הזיכרון הקולקטיבי הבאים לידי ביטוי בטקסי נישואים של תנועות העידן החדש בישראל, שלא נבחנו בצורה מקיפה במאמר זה. כמו כן ראוי לכלול במחקר המשך את כל הסוגים של טקסי התחונה האלטרנטיביים.

מקורות

- אדלר, ב' (תשמ"ד). הנישואין כהלכתם. ירושלים: המסורה.
- אורבך, א' (2002). סבא שלי היה רב: לקסיקון דתי־חילוני. ירושלים: כתר.
- אורן, ג' (2009, יולי). שבע ברכות חילונית — הצעה לטקס חילוני. אוהור מתוך אתר הארגון "שער עורכי טקסים חילוניים", <http://www.tkasim.org.il>
- איכנולד, ד' (עורך). ימי אדם: טקסי חיים יהודיים. תל־אביב: המדרשה באורנים וידיעות אחרונות.
- אלוני, ש' (2001, 29 באוגוסט). מי מפתח מנישואין אזרחיים? הארץ, ספרים, עמ' 4.
- אליאדה, מ' (2000). המיתוס של השיבה הנצחית: ארכיטיפים וחזרה. ירושלים: כרמל.
- אלמוג, ע' (2004). פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית. חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
- בכטי, מ' (2007). צורת הזמן והכרונוטופ ברומן. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון.
- בן־עמי, ש' (1996). על הזמן הקצר ועל הזמן הארוך. זמנים, 55, 14–27.
- בן צדוק, ש' (תשי"א). ספר תשב"ץ. ירושלים: הוצאת לוי־אפשטיין.
- ג'ובראן, ח' (1975). הנביא. תל־אביב: הוצאת תמוז.
- גולדמן, ג' (תשס"א). מבנה שבע ברכות ומשמעותן. צוהר, 7, 101–110.
- גורביץ', ז' וארן, ג' (1991). על המקום (אנתרופולוגיה ישראלית). אלפיים, 4, 9–44.
- גירץ, ק' (1990). פרשנות של תרבויות. ירושלים: כתר.
- גרץ, נ' (1988). שבויה בחלומה. תל אביב: עם עובד.
- דוברין, נ' (2006). נישואים של ישראלים בחו"ל וחלקם של עולי ברית־המועצות לשעבר בתופעה. מגמות, מד(3), 477–506.
- וויס־גולדמן, ר' וברנדס, י' (1996). לרקוד על כמה חתונות: המדריך השלם לרישום הנישואים ולעריכת טקסי נישואים אלטרנטיביים. ירושלים: הוצאת חידוש.
- חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין) (תשי"ג–1953). ספר החוקים 134. אוהור מתוך http://www.knesset.gov.il/review/data/heb/law/kns2_rabbiniccourts.pdf
- זנה, י' וגולדמן, י' (2004). מערבולת הזהויות — דיון ביקורתי בדתיות ובחילוניות בישראל. תל־אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים.
- כימה, א' (2001, 10 באוקטובר). הכוהנת הגדולה. ידיעות אחרונות (מוסף זמנים מודרניים), עמ' 10–11.
- לוי, ש', לוינסון, ח' וכ"ץ, א' (2002). יהודים ישראלים — דיוקן: אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, מרכז גוטמן.

- לוינסון, ח' (2004, 26 בדצמבר). הרי את לא מקודשת לי. ידיעות אחרונות (מוסף 24 שעות), עמ' 15-14.
- ליבמן, י' (1982). התפתחות נישואי-מסורתית בקרב יהודים אורתודוקסיים בישראל. מגמות, כ"ז, 250-231.
- נורה, פ' (1993). בין זיכרון להיסטוריה — על הבעיה של המקום. זמנים, 45, 2-19.
- פוגל-ביז'אווי, ס' (2000). משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות. בתוך ד' יורעאלי, א' פרידמן, ה' דהאן-כלב, ח' הרצוג, מ' חסן, ח' נורה וס' פוגל-ביז'אווי (עורכות), מין, מגדר, פוליטיקה (עמ' 107-166). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- פילק, א' (עורך). (1999). לקראת כלולות. תל-אביב: הוצאת ידיעות אחרונות.
- פיקאר, א' (תש"ס). מתן טבעת מן הכלה לחתן בסוף טקס החופה. תחומין, כ(3), 311-316.
- פרשיצקי, א' (2006). טקסי חתונה בחברה ישראלית: מחקר השוואתי של רישואליזציה ופרפורמטיביות. עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בר-אילן.
- פרשיצקי, א' (בדפוס). מרב לחבר וסלבריטאי: סמכותם של מנחי טקסי חתונה אלטרנטיביים בציבור ישראלי חילוני. מגמות.
- צינגער, ג' (תשמ"ח). נטעי גבריאל. ברוקלין, ניו יורק: דפוס פרדס.
- רגב, ל' (בלא תאריך). נישואין בסגנון יהודי מתקדם. [תמצית ריאיון עם הרב מאיר אורי]. בתוך הקובץ MarriageKit.doc. אוחזר מתוך אתר המרכז לפלורליזם יהודי <http://www.reform.org.il/Assets/Files/MarriageKit.doc>
- רובין, נ' (1995). ראשית החיים: טקסי לידה, מילה ופדיון הבן במקורות חז"ל. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- רובין, נ' (1997). קץ החיים: טקסי קבורה ואבל במקורות חז"ל. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- רובין, נ' (2004). שמחת החיים: טקסי אירוסים ונישואים במקורות חז"ל. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- רוז-מדבר, מ' (2007). "בחזרה לגן העדן" במחשבת העידן החדש: דימויים של עבר אידיאלי בתולדות עם ישראל. בתוך ע' תבורי (עורך), רוקדים בשדה קוצים: העידן החדש בישראל (עמ' 28-59). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- רוטקוביץ, י' (2006, אוקטובר). שבע-ברכות-נוסח-אישי. אוחזר מתוך <http://www.tkasim.org.il/49949>
- רוניגר, ל' (1999). האינדיבידואליזם בקרב הציבור היהודי בישראל של שנות התשעים. בתוך ע' בשארה (עורך), בין האני לאנחנו: הבניית זהויות וזהות ישראלית (עמ' 109-127). ירושלים: מכון ון-ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד.
- רוניגר, ל' ופינגה, מ' (1992). תרבות הפראייר והזהות הישראלית. אלפיים, 7, 118-136.
- רם, א' (1998). בזכות השכחה. תיאוריה וביקורת, 12-13, 349-358.
- רם, א' (2006). הזמן של הפוסט: לאומיות והפוליטיקה של הידע בישראל. ת"א: רסלינג.
- שביד, א' (1984). ספר מחזור הזמנים: משמעותם של חגי ישראל. תל-אביב: עם עובד.
- שלג, י' (2000). הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל. ירושלים: כתר הוצאה לאור.
- שנהב, י' (2008). הזמנה למתווה פוסט-חילונית לחקר החברה בישראל. סוציולוגיה ישראלית (1), 161-188.
- תבורי, א' (2000). היהדות הרפורמית בישראל: הישגים וסיכויים. ירושלים: הוועד היהודי-האמריקני, המכון ליחסי יהדות ארה"ב בישראל.
- תבורי, ע' (2007). רוקדים בשדה קוצים: העידן החדש בישראל. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

- Alexander, J. C. (2004). Cultural pragmatics: Social performance between ritual and strategy. *Sociological Theory*, 22(4), 527–573.
- Beck, R., & Metrick, S. B. (1990). *The art of Ritual*. Berkeley, CA: Celestial Arts.
- Braudel, F. (1980). *On history*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Cooley, C. H. (1964). *Human nature and the social order*. New York, NY: Schocken.
- Douglas, M. (1970). *Natural symbols*. New York, NY: Pantheon Books.
- Fogiel-Bijaoui, S. (2003). Why won't there be civil marriage any time soon in Israel? or: Personal law: The silenced issue of the Israeli-Palestinian conflict. *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies and Gender*, 6, 28–34.
- Grimes, R. L. (1990). *Ritual criticism*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Grimes, R. L. (2000). *Deeply into the bone: Re-inventing rites of passage*. Berkeley: University of California Press.
- Halbwachs, M. (1980). *The collective memory*. New York, NY: Harper & Row.
- Hervieu-Leger, D. (2000). *Religion as a chain of memory*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Kertzer, D. I. (1988). *Ritual, politics, and power*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Mahdi, L. C., Christopher, N. G., & Meade, M. (Eds.). (1996). *Crossroads: The quest for contemporary rites of passage*. La Salle, IL: Open Court.
- Mahdi L. C., Foster, S., & Little, M. (Eds.). (1987). *Between and between: Patterns of masculine and feminine imitation*. La Salle, IL: Open Court.
- Mead, M. (1973, July). Ritual and the conscious creation on new rituals. In M. Mead (chair), *Ritual: Reconciliation in change*. The fifty-ninth Burg Wartenstein Symposium, sponsored by the Wenner-Gren Foundation. Gloggnitz, Austria.
- Moore, S. F., & Myerhoff, B. G. (Eds.). (1977). *Secular ritual*. Amsterdam, The Netherlands: Van Gorcum.
- Myerhoff, B. G. (1982). Rites of passage: Process and paradox. In V. Turner (Ed.), *Celebration* (pp.109–135). Washington, DC: Smithsonian Institution Press.
- Rubin, N., & Kosman, A. (1997). The clothing of the primordial Adam as a symbol of apocalyptic time in the midrashic sources. *Harvard Theological Review*, 90(2), 155–174.
- Schwartz, B. (1991). Social change and collective memory: The democratization of George Washington. *American Sociological Review*, 56, 221–236.
- Sznaider, N., & Levy, D. (2002). Memory unbound: The holocaust and the formation of cosmopolitan memory. *European journal of Social Theory*, 5(1), 87–106.
- Tambiah, S. J. (1985). *Culture, thought, and social action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Turner, V. (1967). *The forests of symbols: Aspects of Ndembu rituals*. New York, NY: Cornell University Press.
- Zerubavel, Y. (1995). *Recovered roots: Collective memory and the making of Israeli national tradition*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.